

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 8 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Uzm. Kübra HAKYOLDAŞ, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sosyoloji, Yüksek Lisans, kubrahakyoldas@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4720-6263

Atıf: Hakyoldaş, K. (2024). Sosyal Sermaye Kavramı Bağlamında Eğitime Bourdieu Ekseninde Bir Bakış, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, 8 (2), s. 69-92.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 19 Eylül 2024 / 22 Kasım 2024

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1552987

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

SOSYAL SERMAYE KAVRAMI BAĞLAMINDA EĞİTİME BOURDIEU EKSENİNDE BİR BAKIŞ¹

Öz

Sosyologlar toplumsal dünyayı farklı paradigmalardan okurlar ve bu farklı okumalar içinde eğitim sosyolojisinin yeri oldukça geniş bir alan kaplamaktadır. Yapısalcılıktan Sembolik Etkileşimciliğe, Durkheim'den Marx'a kadar farklı görüşlere sahip isimlerin kuramları içinde eğitimle ilgili değerlendirmeleri mevcuttur. Bu durum eğitim sosyolojisinin toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ve inşa edilmesindeki önemiyle yakından ilgilidir. Eğitim sosyolojisi içinde eğitim olgusu yeniden üretim aracı ve toplumsallaşmada etkili bir faktör olarak ele alınmaktadır. Eğitim olgusu farklı kuramlarda değişik yönleriyle ele alınsa da herkesin ortak fikre sahip olduğu nokta, eğitimin toplumsal bir araç olarak kabul görmesidir. Pierre Bourdieu toplumsal ilişkilerin üretiminde kültürel faktörlerin üzerinde durmaktadır. Bourdieu eğitim olgusunu bu perspektiften analiz eder. Bu çalışmada Bourdieu'nun bu kapsamdaki çalışmaları analiz edilmeye ve eğitim olgusu ile ilgili görüşleri bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır. Genel olarak bu çalışmanın amacı söz konusu literatüre katkıda bulunmaktır. Bu çalışmada ayrıca Bourdieu'nun fikirlerinden hareketle eğitim olgusunun eleştirel bir analizi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Pierre Bourdieu, Eşitsizlik, Fırsat Eşitliği

¹ Bu makale "Bourdieu Sosyolojinde Eğitimin Yeri: Betimsel Bir Analiz" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

A LOOK AT EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF SOCIAL CAPITAL ON THE AXIS OF BOURDIEU

Abstract

Sociologists read the social world from different paradigms, and the place of sociology of education in these different readings covers a wide area. People with different views, from Structuralism to Symbolic Interactionism, from Durkheim to Marx, have evaluations about education within their theories. This situation is closely related to the importance of educational sociology in reorganizing and constructing social relations. Within the sociology of education, the phenomenon of education is considered as a means of reproduction and an effective factor in socialization. Although the phenomenon of education is discussed in different aspects in different theories, the point that everyone has a common idea is that education is accepted as a social tool. Pierre Bourdieu emphasizes cultural factors in the production of social relations. Bourdieu analyzes the phenomenon of education from this perspective. In this study, Bourdieu's works in this context were tried to be analyzed and his views on the phenomenon of education were tried to be discussed with a holistic approach. In general, the aim of this study is to contribute to the literature in question. In this research, an attempt was made to make a critical analysis of the phenomenon of education based on Bourdieu's ideas.

Key words: Education, Pierre Bourdieu, Disparity, Inequality of Opportunity

GİRİŞ

Türkiye’de eğitim olgusuna bakış, meslek sahibi olunan bir yer, statü kazanmada etkili olan bir kurum, var olan hayat standartlarında gelişim sağlayan bir araç olarak değerlendirildiği görülmektedir. Konunun temellendirilmesi için Bourdieu’nun eğitime olan yaklaşımı eleştirel olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bourdieu eğitimi yalnızca toplumsallaşma aracı olarak ele alan görüşlere eleştiriler getirir. Eğitim olgusunun ekonomik saiklerle sınırlandırılmasına karşı çıkar ve eğitime kültür problemini dahil etmiştir.

Bourdieu’nun eğitime bakış açısı sosyoloji içinde farklı eğitim okumalarının bir karışımı şeklinde düşünülebilir. Bourdieu’nun kavramları birbiri ile ilişkilidir ve eğitim konusunda yeni açılımlar ortaya çıkarır. Bourdieu da alan kavramı, eğitimin toplumsal bir kurum olarak değerlendirilmesi noktasında farklılığa uğratmıştır. Bourdieu eğitimi bir alan olarak nitelendirir. Her alanın bir tarihi ve farklı aktörleri, kuralları mevcuttur. Bu alandaki aktörler alan içindeki kuvvetlerle mücadele ederler. Bourdieu ile bütünleşmiş habitus kavramı ise eğitimde kültürel eşitsizliklerin yok sayılmasına karşı çıkar. Habitus kavramına kültürel yatkinlikler tanımını getiren Bourdieu sınıf farklılıklarının da bu duruma göre şekillendiği üzerinde durmaktadır. Bourdieu’ya göre eğitim üst sınıfların anlam dünyası içinde şekil almıştır. Eğitim sisteminin daha çok sınıf farklılıklarına odaklanması alt sınıfın elenmesine

neden olan bir işlevi de gözler önüne sermektedir. Bourdieu'nun temel kavramlarından olan sosyal sermaye, toplum içindeki sınıflaşmada ekonomik faktörlerin belirleyici konumda olmasına eleştiri getirmiştir. Ona göre kültürel sermaye ve sosyal sermaye toplumsal ayrışmaların gerekçelerini ortaya çıkarmaktadır. Bourdieu eğitimdeki başarımın belirlenmesinde ekonomik sermaye kadar sosyal sermayenin de etkili olduğunu vurgulamıştır. Bourdieu, eğitim alanını çözümlmek için kavram ağlarından yararlanmıştır.

Bourdieu'ya göre eğitim üst sınıfların anlam dünyası içinde şekil almıştır. Eğitim sisteminin bu şekilde alt sınıfın elenmesine neden olan bir işlevi de söz konusudur. Bourdieu'nun temel kavramlarından olan sosyal sermaye, toplum içindeki sınıflaşmada ekonomik faktörlerin belirleyici konumda olmasına eleştiri getirmiştir. Ona göre sosyal sermayede toplumsal ayrışmaların gerekçelerini ortaya çıkarmaktadır. Pierre Bourdieu toplumsal ilişkilerin üretiminde kültürel ve sosyal faktörlerin üzerinde durmaktadır. Bourdieu eğitim olgusunu bu perspektiften analiz eder. Bu çalışmada Bourdieu'nun bu kapsamı analiz edilmeye ve eğitim olgusu ile ilgili görüşleri sosyal sermaye ekseninde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.Eğitim Sosyolojisi

Eğitim toplumla iç içe olan bir süreçtir. Eğitimin en temel amaçlarından biri toplumsal öğretiler yönü olan kültürü, kuşaktan kuşağa aktarmaktır. Toplumun yapısını inceleyen sosyoloji bilimi alt dalı olan eğitim sosyolojisiyle, eğitim içindeki kavramları irdelemek doğru olacaktır.

Eğitim sosyolojisinin modern anlamdaki doğuşu Fransız ekolüne dayanmaktadır. 19. Yüzyıl Fransa'sında toplumsal yozlaşma ve toplum içindeki bozulmalar öne çıkmaktadır. Dönemin aydınları ve toplumbilimcileri enerjilerini bu konuyla ilgili detaylara vermeye harcamışlardır. Yaşanan toplumsal olaylara karşı yoğunlaşan bu ilgi toplum içerisinde bir düzenin istenmesiyle ilişkili bir yapıya sahiptir (Yalvaç, 1994:201).

Eğitim, sosyolojide oldukça önemli bir konudur çünkü toplumların yapısını, kültürünü, normlarını ve değerlerini etkiler. Eğitim olgusunu sosyolojik açıdan değerlendirmenin bazı önemli noktaları vardır. Eğitim, toplumların en temel kurumlarından biridir. Toplumlar, genç nesilleri yetiştirmek, toplumsal normları aktarmak ve toplumsal değerleri pekiştirmek için eğitim sistemlerini kullanır. Bu bağlamda, eğitim toplumun sürekliliğini ve istikrarını sağlamada kritik bir rol oynar. Toplumsal hareketlilik yönüyle eğitime bakıldığında Eğitim düzeyi, genellikle bir kişinin sosyal sınıfını, ekonomik durumunu ve statüsünü belirlemede

belirleyici bir rol oynar. Yüksek eğitim seviyesine sahip bireyler genellikle daha yüksek gelir, daha iyi işler ve daha yüksek toplumsal statü elde etme eğilimindedirler.

Terimleri kavramsallaştırabilmek ve literatürün teorik çerçevesini oluşturabilmek için eğitimin tarihsel arka planını incelemek önemlidir. Bu bağlamda bireyin toplumdaki konumu oldukça önemlidir. Bu konunun eğitim yoluyla elde edilmesi araştırmayı destekleyen kavramları açıklamada yardımcı olmaktadır. Eğitim sosyolojisine ilişkin mevcut literatürün başlangıç noktaları, sanayi öncesi Avrupa'ya kadar uzanmaktadır. Bu dönemde bireyin ufku ailesi tarafından belirlenmekte, kullanılmakta ve sınırlandırılmaktadır. Başka bir deyişle refah toplumu, geniş aileler aracılığıyla refah örgütlerini meydana getirmiştir. Ailenin mesleki eğitimin en temel kaynağı olmasıyla birlikte bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Sanayi devrimi, ailenin bir eğitim alanı ve kendini devam ettiren ekonomik birim olarak işlevini değiştirmiştir (Coleman, 1968: 8). Aile dışında mesleki hareketlilik, ekonomik örgütlenmelerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Aileler hem refah işlevlerini hem de ekonomik üretim faaliyetlerini eş zamanlı olarak kaybetmişlerdir.

19. yüzyılın başlarında halk eğitim merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Tarihsel olarak bu temelin kaynağına bakıldığında Avrupa ve Amerika'da görülmektedir. Bu yapısal değişimden önce sanayi devrimi ve ticaretten etkilenen özel öğretim gelişmiştir. Vergi odaklı halk eğitiminin ilk temelleri ile eğitim fırsatının sunulduğu dönem, 19. yüzyılın aynı dönemine tekabül etmektedir. 1870 Eğitim Yasası'ndan sonra devlet destekli eğitim sistemini uygulayan ilk örnek ülkeler İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'dir (Coleman, 1968: 11). Bu değişiklikler sayesinde eğitimde fırsat eşitliği kavramı devlet okulu olarak etkili olmaya başlamıştır. Bu, farklı sosyal sınıflardan tüm çocukların katılımıyla mümkün olmuştur.

Eğitimdeki tüm bu değişimler, toplum ve meslek üzerinde yapısal değişikliklere neden olmuştur. İşgücüne katılma ihtiyacıyla birlikte sanayileşmiş toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için iyi ve uygun eğitim alma konusundaki ilgiler artmaya başlamıştır. 19. yüzyılın bu ikili ihtiyacı, orta sınıfın hem kendileri için bir eğitim sistemi hem de çocukları için özgür bir işçi sınıfı sistemi arayışına girmesine neden olmuştur. Bir yandan toplumun yetişmiş işgücüne ihtiyacı bulunurken diğer yandan orta sınıf çocuklarının daha iyi bir eğitime ihtiyacı mevcuttur. Coleman (1968: 5) makro düzeydeki bir analizde, orta sınıfın ihtiyaç ve isteklerinin yanı sıra üçüncü düzeyde bir ihtiyaçtan bahsetmiş olup, "Feodal sabit mülk sisteminden bir adım uzaklaşan, ancak işçi sınıfının çocuklarının orta sınıf çocuklarının sahip olduğu pozisyona toptan meydan okumasını önlemek için tasarlanmış bir tabakalaşma sistemi" demiştir. Eğitim fırsatlarının tarihsel gelişimi, toplumların eğitim kavramına nasıl

baktığını ve hissettiğini göstermektedir. Fırsat eşitliği kavramı sınıfla yakından ilişkili olduğundan dolayı tabakalaşma, benlik duygusu, gelişme ve düzen eğitim sosyolojisi açısından ilgi görmektedir.

Eğitim, kolektif toplumu yaratmak için kullanılan bir süreç ve sosyal bir kurum olarak tanımlanmaktadır (Durkheim, 1956: 35). Eğitim başarısının göstergelerinden biri olan mesleki boyut, sosyal boyuttan sonra ikinci önemli nokta olmuştur. Özellikle yapısal işlevselci bakış açısı, eğitim araçlarının amacı olarak vasıflı işçilerin ortaya çıkarılmasına odaklanmıştır. Toplumsal yapı üzerinde ahlaki ve kültürel görüş birliğine sahip vasıflı işçiler fikrinin eğitim kurumları tarafından gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Sanayi devrimi, eğitimin toplumsal boyutunu değiştirirken ulusal kimlik, gelenek ve vatandaşlık normlarına önem vermiştir. Savaş sonrası düzende nihai amacı demokratik sürece katılmak olan bilgili vatandaşların oluşturulmasına yönelik acil ihtiyaç, eğitimin temel görevini oluşturmuştur.

Bunların ışığında literatürde eğitimin altı çizilen beş işlevi bulunmaktadır. Bilgi ve becerilerin aktarımı, sosyalleşme süreci, gizli bir müfredat aracılığıyla velayet ve sosyal kontrol ve son olarak ödüllendirme ve sertifikalandırma eğitimin temel işlevleridir (Kerbo, 1989: 71). Literatürde eğitimsel işlevlerin mesleki boyutu Parson tarafından incelenmektedir. Toplumdaki bilgi, mesleki rol ve uygun davranışlar eğitimin temel görevleridir (Parsons, 2000: 585). Bu argüman doğrultusunda işlevselci teori literatüründe eğitimin işlevleri bağımsızlık, başarı, evrensellik ve özgüllük olarak genişlemiştir (Dreeben, 1968: 126). İşlevselci literatürde evrenselcilik, toplumun bir üyesi olarak bir bütünlük içerisinde birleşik bireyler yaratmak olarak tanımlanırken, özgüllük evrenselciliğin bir istisnası olarak incelenmiştir.

2. Sosyal Sermaye Kavramı ve Gelişimi

Son dönemlerde üzerine araştırmalar yapılan sosyal sermaye kavramı farklı alanlarda tanım bulabilmektedir. Sosyal bilim uzmanlarınca araştırılan, farklı görüşler getirmeye çalışılan sosyal sermayenin tarihsel bir geçmişi olduğu bilinmektedir. 1916 yılında ilk olarak Lydia Hanifan'ın Batı Virginia okul sistemindeki değişiklikleri değerlendirirken ortaya çıkmıştır. Hanifan, ailelerin okul ile olan ilgileri, toplumun okula olan desteği ve ilgileri arasında bağ olup olmadığını araştırmıştır. Bu araştırma sonucunda, okul ve toplumda sosyal sermayenin gelişmesi, toplumda okulu oluşturan bireyler arasındaki iletişim, toplum ve okul arasındaki sosyal sermayenin gelişmesini sağlayacak, bu durum toplumda yaşam memnuniyetini artırırken, toplumunda yaşanabilirliğini artıracaktır (Şahin, 2011: 19).

19. yy fikir adamlarından Tocqueville, sosyal sermayenin oluşturduğu unsurları anlatırken, sivil toplum ve işbirliği yapan kurumların performanslarında önemli bir etkiye sahip olduğunu, Weber’ in “güçlendirilmiş güven” gibi ifadelerinde; sosyal sermayenin, gelişimini tam anlamıyla ifade etmese de sosyal sermayenin gelişimi hakkında bilgi vermektedir (Demirgüneş, 2004: 19).

Bourdieu 1980’de sosyal sermayenin günümüzdeki anlamıyla ilk kez ifade etmiş olsa da, sosyal sermayeyi geliştiren Coleman olmuştur. Putman ise 1993’ te yapmış olduğu “Making Democracy Work” çalışmasında, sosyal sermaye kavramı ile ilgili günümüzdeki anlamını kazanmasını sağlayan tartışmasıyla gündem olmuştur. Sosyal sermaye hakkında bilgi edinilecekse Coleman, Bourdieu ve Putnam kaynak olarak araştırılacak kişilerdir. Ayrıca, Fukuyama’da sosyal sermaye kavramıyla, güven eksenli yaptığı çalışmalardan ötürü önde gelen isimlerdendir. Sosyal sermaye kavramına eğitim ekseninde açıklama getirmişlerdir. Sosyal sermaye ile ilgili çalışmaların 1990’lardan sonra artış gösterdiğini yapılan araştırma ve çalışmalar göstermektedir (Ertuğrul, 2000: 23).

19.yy da başlayan sosyal sermaye hakkında ilgili açıklamalar, sosyal sermayenin başlangıcı olarak bilinmektedir. 1981’de Fransız düşünür Tocqueville, Amerika seyahatinde anlattığı “Amerika’ da Demokrasi” isimli kitabında, Amerika’nın ekonomik gücünü ve demokrasisini oluşturan toplumsal yaşamın ayrıntılarını kitabında anlatmıştır. Amerikalıları birbirine bağlayan bireysel hareket ve gönüllü kuruluşlardaki etkileşim sosyal bir yapıştırıcı özelliğindedir. Bu görüş, sosyal sermayenin etkili olarak geliştirilmesi, kullanılması ve kişiler arasındaki etkileşim son derece etkili olduğu ifade edilebilir (Ayalp, 2010: 82).

Sosyal sermaye son dönemlerde akademik çalışma başlıkları arasında yönetim bilimi, siyaset bilimi ve sosyoloji bilimine kadar birçok alanda araştırmaya konu olmuştur. Gerçekleştirilen çalışmalar genel ve kapsayıcı olmayı, farklı yaklaşımları bir araya getirmeyi, sosyal sermayenin kuramına uygun bir şekilde toparlayarak birlik sağlamayı hedeflemiştir. Eğitim alanında da sosyal sermaye ile ilgili üniversitelerde ve okullarda çeşitli araştırmalar yapıldığı bilinmektedir (Başak ve Öztaş, 2010: 29).

2.1. Sosyal Sermayenin Özellikleri

Sosyal sermayenin anlaşılabilmesi için ilk yapılması gerekenin sermaye kavramının öğrenilmesi olduğunu ifade edilmektedir. Sermaye kavramının Marx tarafından geliştirildiğini ileri süren Lin, sermayenin temellerini oluşturan belli başlı özelliklerin olduğunu söylemektedir. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir (Akt. Özüğurlu, 2006: 191):

- Doğası gereği sosyal sermaye, sosyal faaliyetleri, üretimi ve sosyal süreçleri zorunlu kılar.
- Sermaye, ürünlerin değiş tokuşuyla ilgilidir. Marx' a göre ürün değiş tokuş ve üretim sürecinde üzerinde fiyat etiketi olan emtialardır.
- Sermaye, belirli süreçleri kapsamaktadır. Sermaye yatırımı temsil ederken yatırım ise; başlangıç sermayesi, koordinasyon, emek ve ikna unsurlarını içeren toplumsal girişimleri gerektirir.
- Şayet piyasa değeri maliyet ile aynı veya daha az ise, emtiadan bir sermaye oluşmayacaktır. Sermayenin varlığı, bir emtianın piyasa değerinin maliyetini aştığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Son zamanlarda sosyal bilimler alanında, sermaye türleri arasında yer alan sosyal sermaye kendine önemli bir yer bulmaktadır. Sayıları gittikçe artan araştırmacıların, iktisatçı, sosyolog, siyaset bilimci kendi alanlarındaki sorunları çözmeye sosyal sermaye kavramına başvurmuşlardır. Sosyal sermaye, paydaş başarılarını açıklamaya yarayan, örgütsel çalışmalarda ön plana çıkan bir kavram olarak kendine yer bulmaktadır (Özdemir, 2007: 29). Sosyal sermayeyi oluşturan özellikler şu şekilde sıralanabilir (Öksüzler, 2006: 110):

Sosyal sermaye;

- Örgütteki entelektüel sermaye oluşturulmasını, birimler arası kaynak alışverişini, görevler arası grup faaliyetlerini ve ürün yeniliği etkinliklerini, kolaylaştırır.
- Kariyerlerin oluşturulmasında etkili olur.
- Bölgesel üretim ağlarını, gerekli hizmet ve malzeme sağlayan kişilerin ilişkilerini ve örgütlerin birbirleri ile olan ilişkilerini kolaylaştırır ve güçlendirir.
- İş bulmada bireylere yardımcı olur.

Sermaye türleri olan beşeri, fiziksel ve sosyal sermayenin bileşimi ekonomik kalkınma sürecini oluşturur. Bunun yanında sosyal sermaye, sermayedeki yatırımların beşeri ve fiziksel kârlılığını çoğaltır. Üretim işlevini değiştiren sosyal sermaye, üretim sürecinde yalnız bir girdi değildir. Sosyal sermayenin özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Ekinci, 2010: 26):

- Sosyal sermayeyi, diğer sermayelerden ayıran toplumun ortak malı olması ve özel mülkiyet oluşturmamasıdır. Sosyal sermaye kullanmakla azalmadığı gibi kullanımında rekabet içermemekte olup, kullanımı dışlayıcı özelliğindedir. Kurum ve bireyler

kullanılan ilişki ağından atılabilir.

- Sosyal sermaye, ortak kullanımda katkısı olan kimselerle değil, bu kişilerin yapmış olduğu ilişkilere odaklanmıştır. Sosyal sermaye üzerinde mülkiyet hakkı iddia edemez.
- Sosyal sermaye kullandıkları kaynakların eksiklerini giderirken, bir takım kaynaklara da ikame edebilir. Diğer sermaye türleri için genellikle tamamlayıcı rolünü üstlenir. Sosyal sermaye üretimdeki işlem giderlerini kontrol altına alarak, ekonomik sermayeyi geliştirirken verimliliğini artırabilir.
- Sosyal sermaye korunmaya ihtiyaç duyar, beşeri ve fiziksel sermayeye benzerlik gösterirken, ekonomik sermayeden farklıdır. Bu bakımdan sosyal ağların düzenli olarak yenilenmeleri takip edilerek yapılmalıdır.

Görüldüğü üzere sosyal sermaye'ye getirilen farklı tanımlar mevcuttur. Hangi alan içerisinde ele alındığına göre görüş farklılıkları gösteren sosyal sermaye kavramına ilişkin görüşlere değinmek konu bütünlüğünün sağlanmasında yardımcı olacaktır.

2.2. Sosyal Sermaye Teorisine İlişkin Görüşler

Günümüzde sosyal sermaye teorisinin önem ve anlam kazanması için çalışmalar yapan ve sosyal sermayenin geliştirilmesine aracılık eden bu teoriye zenginlik ve açıklık kazandırdığı bilinen üç isimden bahsedilebilir. Sosyal sermaye teorisinin gelişmesini sağlayan üç isim; Coleman, Putnam ve Bourdieu olarak öne çıkmaktadır. Bu teorisyenlerin görüşlerini destekleyen bir diğer isimde Fukuyama'dır. Çalışmanın asıl yazılış amacı olan Bourdieu'nun sosyal sermayeye olan yaklaşımına değinmeden önce diğer teorisyenlerin sosyal sermaye hakkındaki görüşlerine değinmek konu bütünlüğü bağlamında etkili olacaktır. Bu teorisyenlerin yaklaşım ve görüşlerine göre; sosyal sermaye ve eğitim ilişkisi bakımından, bu yaklaşımlara yön veren temel dinamiklere aşağıda değinilmiştir (Namalır, 2015: 48). Bu bağlamda Coleman, Putnam ve Bourdieu'ya açıklık getirmek yerinde olacaktır.

2.2.1. Coleman (1988) ve Sosyal Sermaye

Coleman da tıpkı Bourdieu gibi eğitim sosyolojisine katkıda bulunmuştur. Coleman sosyal sermayeyi insanla ilişkilendirmekte ve aile olgusunu merkeze almaktadır. Aile olgusunu merkeze almasını açıklarken, çocuğun bilişsel gelişiminde en önemli faktörün aile olduğu üzerinde durmaktadır (Field, 2008: 67). Coleman'a göre sosyal sermayenin en önemli ögesi eğitimidir. Coleman'a göre eğitimin önemi kurumlar kadar bireyin geçmiş yaşamına da bağlı bir olgudur. Sonuç olarak Coleman'a göre eğitsel başarıda etkili olan sermaye türleri

arasında sosyal, ekonomik ve beşeri sermaye yer almaktadır. Ona göre eğitsel başarı yalnızca aileden gelen kültürel sermaye değil farklı alanlarda etkiye açık alanlardır (Günkör ve Özdemir, 2017: 80).

Coleman (1988) sosyal sermayenin tanımını yaparken, bir araç olarak sosyal sermayeyi bireylerin birlikte çalışmalarını sağlayan bir olgu olarak gören Coleman, sosyal sermayenin Sosyal Kapalılık Kuramı çerçevesinde ele alan, güven duygularının kapalı sosyal ağlar işbirliğiyle gelişebileceğini ifade etmektedir (Coleman, 1988: 99). Örnek olarak verebileceğimiz, kapalı çarşılardaki esnafların yapmış oldukları ticaretlerde komşu esnaflara müşteri yollaması, çalışanların ve müşterilerin işlerini böylelikle kolaylaştırması büyük bir sosyal sermaye davranışı olarak görülmektedir. Bu mantıkla bir grup öğrencinin aralarında toplanarak çeşitli olayları protesto etmeleri Coleman'a göre başka bir sosyal sermaye davranışına örnek olarak göstermektedir (Coleman, 1988: 99). Bu durumlardaki sosyal sermayenin oluşumu ortak ilişki ağında bireylerin birbirleriyle bilgilerini paylaşması, birbirleri arasında pozitif etki oluşturduğu anlamına gelirken, sosyal sermayenin yokluğu ise kişiler arasında değer kaybı ve eksikliği anlamına geldiği görülmektedir (Karagül ve Masca, 2005: 40).

Coleman (1988: 99), rasyonel tercih kuramından yola çıkarak sosyal sermayenin açıklamasını yaparken, ekonomiyi ve sosyolojiyi bir çerçevede değerlendirerek düşüncelerini ifade etmiştir. Rasyonel davranış teorisi ve rasyonel tercih kuramı, bireyin çıkarlarını davranışlarının yönlendirdiğini söyler. Örnek olarak oyun davranışlarından gelen mahkum ikilemi örneğine sık sık yer verilir; bu örnekte aynı suçu işleyen iki mahkum ayrı hücrelerde tutulurken, mahkumlara suçla ilgili ilk önce kim doğru cevapları verirse suçunda indirim yapılacağı daha iyi şartlarda muamele yapılacağı teklifinde bulunulur. Bu ikilem arasında kalan mahkûm suçla ilgili itirafta bulunup daha az cezayı almaya iten sebep her iki mahkûmunda cezalarını itiraf edip az ceza alma ikilemi içindedirler. Coleman (1988: 100) kuram olarak rasyonellik bencillik ve bireysellik uyumunu ifade ederken, sosyal sermaye ile insanların kendi çıkarlarına uygun olan getirilerden faydalanma fırsatları bulunmasına rağmen işbirliğine yöneldiğini ifade etmiştir. Bireyin kendisine yarar sağlayan bir yapı olarak sosyal sermayeyi görmemekte, bireylerin tek başlarına elde edemeyeceği aynı zamanda topluma yansıyan ve toplumsal sistemin tümünü oluşturan bir olgu olduğunu bildirmiştir (Coleman, 1988: 102).

Eker (2014: 25), kamu yararı özelliği olarak sosyal sermayeyi ifade etmektedir. Bu özelliği anlatırken okula devam eden öğrencilerin ailevi özellikleri, aile dışı ve aile içi

etmenler olarak ifade etmeye çalışmıştır. Bu yönde yapmış olduğu çalışmada aile içindeki kardeşlerin sayılarının, ailenin en küçük ferdi olmanın, beşeri ve ekonomik sosyal sermayelerinin bireyin gelişimlerinde ve sosyal sermayeleri üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Örneğin ailedeki çocuk sayısı fazla olduğunda çocuğa düşen ailenin kaynaklarının kişi başına azaldığını, aile bireylerinin çocuklarıyla ilgilenme zamanlarının düştüğünü ifade etmiştir. Çocukların gitmiş olduğu okulların din kökenli olup olmamasının sosyal sermaye üzerinde belirleyici bir etken olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal ağlarla ilgili Coleman'ın yapmış olduğu kapalılık yorumuna göre, toplumların içine kapalı olması sosyal sermayenin daha fazla hissedildiğini göstermektedir. Bunu aynı siyasi görüşü paylaşanların, aynı dini görüşe mensup olanların, aynı kültür ve kökene sahip olanların bir arada yaşamaları sosyal sermaye ile açıklanmıştır (Eker, 2014: 27).

Sosyal sermayeyle ilgili toplumsal alanda olması gereken bazı faktörler gerekli iken bu faktörler sosyal sermayenin niteliğini belirler. Bu nitelikler; bilgi akışı ve normlar, güvenilirlik ve yaptırım beklentisidir. Toplulukla yaşayan kişiler karşılıklı beklentiye girerlerse ve beklentileri karşılanırsa, beklentisi karşılananın karşılığını vermek için bir yükümlülük oluşturur. Oluşan bu yükümlülüğün gerçekleşmesi ve devam etmesi topluluklarda oluşan karşılıklı güvene dayalıdır. Bilgi akışında ise, bilgi sahibi olmak isteyenlerin konuyu kendilerinin araştırmamaları buna karşılık konuyla ilgili bilgi sahibi olan birilerinden konuyla ilgili bilgi edinenler için önemlidir (Özen ve Aslan, 2006: 133). Normlar ise diğer faktörler olarak, kişilerin kendi çıkarlarından çok diğer bireyleri düşünmeleri sonucunda sosyal sermayenin gelişmesini sağlayan bir durumdur. Bu tip normların bireylerin sosyal sermayelerinin “kamu yararı” olarak faydalı bir sermaye türü olarak gelişmesini sağlar (Coleman, 1988: 72). Bourdieu'nun sosyal sermayesi, işbirliğini esas alan, toplumsal bir fayda sağlayan, rekabet yaratan ve baskın sınıfın havasından sıyrılarak bir sermaye türüne dönüşür (Bourdieu, 1986: 230).

2.2.2. Putnam (1995) ve Sosyal Sermaye

Putnam'a göre eğitsel süreçler üzerinde aile başta olmak üzere sosyal çevrede yaşanan durumlar etkili olmaktadır. Putnam eğitim ve sosyal sermaye arasında pozitif bir ilişki olduğu üzerinde durmaktadır. Bu ilişkiyi detaylandırırken formel ve enformel sermaye şeklinde ele almaktadır. Eğitsel başarının üzerinde enformel sermayeden daha çok formel sermayenin etkili olduğu görüşündedir. Bu bağlamda eğitsel başarı yalnızca aileden edilen sosyal sermaye üzerinden değil toplumda var olan yaşanan ortamda etkili olmaktadır (Günkör ve Özdemir, 2017: 80-81). Sosyal sermaye, yapılan araştırmaların sonucunda

öğrencilerin okulların devam etmelerinde, okullarını bırakmalarında, yükseköğrenim eğitimi almalarına, eğitim düzeylerinde etkili ve akademik başarılarına katkı sağladığı bilinmektedir (Özden, 2005: 89). Putnam'ın Bowling Alone, (Tek Başına Bowling) isimli eserinde yer verildiği üzere öğrencilerin akademik başarılarının ve sosyal sermaye ilişkisi bakımından insanların hayatındaki değişimlerin olumlu veya olumsuz olarak etkilendiği görüşüyle bağdaşmaktadır (Püsküllüoğlu, 2015: 48).

Putnam'ın (1995) çalışmaları politika kökenli olduğu için sosyal sermayenin etkileri kolaylıkla ortaya çıkmaktadır. Sosyal sermayeyi Putnam, ekonomi ve devletin oluşturduğu sivil toplumla birleştirir. Putnam'ın İtalya'nın kuzeyinde yapmış olduğu çalışmalarında kuzeyin İtalya'nın güneyine göre daha fazla kalkınmış olduğunu sosyal sermayeye bağlayan Putnam sonraki yapmış olduğu Bowling Alone isimli çalışmasını ABD'ye kaydırmıştır. Sosyal sermayenin gerilemesinde etkili olan bir etkenin Amerika'yı işaret ederek homojenleşmiş mahalleler ve ırkçılık olarak ifade edilmiştir. Putnam'ın (1995) sosyal sermayenin tanımlanmasında sivil katılıma ve sosyal güvene dikkat çekmiş, sosyal sermayenin gerilemesine neden olan sebepler olarak ise; insanların yer değiştirmesindeki artış, evlilik oranları, boşanma oranları, kadınların iş hayatına katılmaları, çocuk sayısı, boş zamanın değerlendirilmesinde teknolojinin çok kullanılması, demografik değişimler sonucunda özelleşmeyi ve bireyselleşmeyi vurgulamaktadır (Akt. Akman, 2017: 265). Sosyal sermayenin oluşumunda bireylerin çevresindekilerle ve komşularıyla olan ilişkileri, çevresiyle birlikte eğlencelere katılmaları, politik ve siyasi ortamlara katılmaları sosyal sermayenin gelişmesinde ve oluşmasında önemli olan etkenlerden olduğu ifade edilir (Şahin, 2011: 22). Bununla birlikte işsizlik, yoksulluk, hırsızlık ve suç gibi çeşitli toplumsal olgunun oluşmasındaki sebeplerin başında sosyal sermayenin eksikliğinden meydana geldiği ifade edilmiş, bu tip sorunların yüksek gelirli çağdaş ülkelerde olduğu gibi az gelişmiş ülkelerinde temel sorunlarından olduğu ifade edilmektedir (Altun ve Hira, 2011: 111-114).

Putnam (1995) sosyal bağlar ve sivil katılımlardaki azalmaların bireylerin sosyal sermayelerinin bireysel ve toplumsal çıktılarını olumsuz yönde etkilediğini bildirmiştir. Toplumlardaki sivil katılım bireylerin geçmiş ortak faydaları, gelecekte yararlanmalarını olumlu yönde etkilediği bilinmektedir. Bireyin duygularında kolektif bir etki oluştururken, ben merkezci hareketlerden de uzaklaştırır. Bunun yanında toplumda yaşayan her bireyin sorumluluk ve görevlerinin bilincinde olması, ülke ile ilgili gelişmeleri takip edip haberlerle ilgilenmesi, ülkenin seçimlerine katılması, sivil toplum kuruluşlarında gönüllü çalışması, sportif faaliyetlerde bulunması, sosyal sermayenin gelişmesi ve korunması için önem arz

etmektedir. Ülke ve toplum içinde bu etkinlikler toplumun fertleri tarafından gerçekleştirildikçe, ülkenin ekonomik, politik ve sosyal bakımdan yükselmesi daha kolay olacaktır (Ekinci, 2008: 22).

2.2.3. Fukuyama (1999) ve Sosyal Sermaye

Sosyal sermayenin tanımını Fukuyama (1999) ifade ederken iş birliğini teşvik eden ve bireyler arasında gerçekleşen, resmi kayıtları olmayan somutlaşmış olgular olarak aktarmıştır (Akt. Ekinci, 2008: 25). Coleman'ın (1988) tanımının yanlış olduğunu ve bu tanıma eleştirirken bireyin çıkarları için kamusal yararların yanında özel malların üretip tüketilebileceğini ifade etmiştir. Örgütler ve insanların arasındaki nefret duygusunun ilerlemesinden dolayı, yasalarca güvencenin oluşturabileceği toplumsal normların artırılabilirliğini savunur (Coleman, 1988: 103).

Fukuyama'ya göre sosyal sermaye tanımları, genelde sosyal sermayenin belirtilerine dönük olduğu görüşünde ve sosyal sermaye gayri resmi normların en az iki kişi arasında gerçekleşmesi ile somutlaşmış şekliyle ifade edilmektedir (Ekinci, 2010: 27). Bu bakımdan sosyal sermayede bürokrasi, hiyerarşi kuralları aracılığıyla işlem kolaylığı sağlayarak çeşitli ekonomik işlemlerin sunulmasını sağlar. Din kavramına da değinen Fukuyama sosyal sermayeyi anlatırken güven kavramına da yer verir. Bireylerin toplumda yaşadıkları dini inançları doğrultusunda inançlarını eyleme dökmeleri doğrultusunda güven duyguları ile arasında ilgi kurar. Fukuyama'ya göre kökten dinci bireyler, dindar olmayan bireylere göre daha fazla güven davranışı sergilemektedirler (Tecim, 2011: 59). Dini duyguları bakımından birbirleriyle olan ilişkilerinin güven ortamı yaratacaklarını ve herhangi bir durum hakkında fikir birliği gösteren kişilerin birbirlerini korumaya çalışacaklarını belirtirler. Öksüzler'in (2006: 111) ifade ettiği gibi aynı toplulukta yaşayan insanların arasında belirli bir güven duygusu yoksa bu toplulukta işlerin yürümesi noktasında aksaklıklar olabileceğini ifade etmiştir. Özellikle liberal demokrasilerde ekonomik faaliyetlerin devlet eliyle ilerlemesindeki güven duygusunun karmaşık olması faaliyetlerin daha düzenli şekilde ilerlemesini sağlar (Ersözlü, 2008: 22). Sosyal ağlar aracılığıyla grupların içerisinde yaygın olan güven, diğer grupların etkilenmesi sağlanabilir. Bireylerin içerisinde bulunduğu grubun vermiş olduğu güven toplumun geneline yayılarak güvenli bir yaşam ortamı oluşturur.

Liberal demokrasi sistemi Fukuyama'ya (1999) göre kişilerin aralarında oluşturmuş oldukları sosyal sermaye bağlarını tehlikeye atmaktadır. Bu bakımdan bireycilik modern demokrasilerde toplumsallığın önüne geçtiğinde, statü ve sosyal sınıf farklarını azaltan durumları ortaya çıkardığı için bireyler arasındaki bağların zayıflamasına neden olur. Çeşitli

toplumlarda kişiler arası zayıflayan bu bağların korunması için belirli temaların altında çeşitli grupların oluşmasını sağlarlar. Böylece bireylerin kendi çevrelerinde yaşamlarını organize etme düzenini meydana getirirler ve hem devletin sisteminde kendi aleyhlerine dönük gerçekleşen uygulamalardan, hem de bireyleri zarar görebilecekleri durumlardan uzak durmalarını sağlarlar. Bu durum, aynı toplulukta bulunan bireyler arasındaki güven duygularını kuvvetlendirirken, grup dışında kalan kişilere karşı olan güven duygusunu da sarsmaktadır (Müftüoğlu, 2005: 146).

2.2.4. Bourdieu (1986) ve Sosyal Sermaye

Bourdieu'nun eğitim ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiye yaklaşımı meslek seçimi, aileden gelen alışkanlıklar, okul ilişkilerini kapsayan akademik boyuta odaklansada asıl temel nokta kültürel sermayedir. Bu bağlamda Bourdieu'nun eğitime bakışı, avantajlı bireylerin sosyal ve ekonomik anlamda çıkarlarını ve avantajlarını korudukları bir alandır. Sosyal anlamda toplumsal kademe olarak üst sınıfa dahil olan öğrenciler kültürel sermaye anlamında yeterli birikimle eğitime dahil olmaktadır (Günkör ve Özdemir, 2017: 79). Bourdieu'ya göre yaşam koşullarını değiştiren toplumsal köken, etkilerini tüm alanda gösteren önemli bir faktördür. Günlük yaşam tarzlarından alışveriş şekillerine ve bazı ritüellerine kadar toplumsal kökenin etkisi görülmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2019: 28). Toplumsal köken farklılıkları eğitim sistemiyle birlikte bireyler arasında daha çok kendini göstermektedir. Eğitim sisteminin kullanıcıları konumundaki öğrenciler aynı zamanda sistemin ürünü konumunda gelmektedir. Toplumsal kökenle birlikte gelen pratikleri taşıyan en önemli toplumsal kategorilerdir (Bourdieu ve Passeron, 2019: 29).

Bourdieu'nun ifade şekliyle sosyal sermaye anlatımı, tanışık olan kişilerin karşılıklı ilişkilerinden meydana gelen kalıcılığını da uzun süre koruyan kişilere sağlanan destek ve referans kaynaklarının kümesidir. Sosyal sermayedeki ilişkiler ağı kişiye uzun zaman aralıklarında toplumsal ilişkilerde faydalanabileceği ilişkiler ağı oluşturmasına olanak tanır (Bourdieu, 1986: 85). Sosyal sermayeyi Bourdieu, (1986) toplumsal ağ ve bağlar odağında ifade etmektedir. Sosyal sermayenin, kişinin sosyal sermaye birikimine göre değiştiğini, bu bağlantı ağlarını harekete geçirebilme düzeyine göre şekillendiğini vurgular. Bu bakımdan sosyal sermaye “imtiyazların bir serveti” bu servetin varlığını korunması için bir araçtır (Bourdieu, 1986: 87).

Sosyal sermaye habitusun bir parçası olarak, doğal yaşam alanına sahip olan bireylerin yaşam alışkanlıkları aileden bireye aktarılan alışkanlıkları “habitus” kavramı ile ifade edilebilir. Bir yaşam tarzı olarak habitus, yaşamsal şartların oluşturulduğu bir yaşam modeli

şeklidir. Habitus bireylerin yaşamlarında yer bulan, giysi, kitap, kültürel eğlence, mobilya, otomobil, eşya ve özelliklerin açığa vurulma şeklidir. Her sınıfın kendi yaşam alanının sınıflandırdığı simgelerin olduğu bilinmektedir. Bu simgeler kişilerin sosyoekonomik geçmişini ifade ederken bireylerin de farklı şekillerde sosyalleşmesine katkıda bulunurlar. Kendi yaşam alanına dair özellikleri simgeleyen her sınıf, sosyoekonomik geçmişe bağlı olan bu simgelerle farklı şekillerde sosyalleşirler. Habitus sosyal yaşam alanı olarak bireylerin günlük yaşam alanlarını anlamaları bakımından bir kimlik niteliğindedir (Baş vd., 2014: 210).

Bourdieu'nun genel anlamıyla sosyal sermaye ve eğitim ilişkisine sadece sosyal sınıf ve eşitsizlik perspektifinden bakması konuyu daraltmaktadır. Ancak Bourdieu'nun eğitime genel bakışı göz önünde bulundurulduğunda toplumsal kökenle bağdaşık yorumlar yapılabilmesinin sosyal sınıf ilişkilerini anlamaya bağlı olduğu görülmektedir. Eğitim sistemi içinde hakim kültürün dilsel kodları üzerine odaklanması ve alt kültürden gelen bireylerin sistem içerisinde büyük oranda elendiği görüşü dar bir perspektiften bakıldığını göstermektedir.

3. Sosyal Sermaye ve Eğitim

Sermaye türleri içerisinde sosyal sermaye ve eğitim ilişkisi oldukça önemlidir. Bourdieu sosyolojisinde sermayenin bir alanla ilişkili olması onun varlığını sağlayan en önemli olgu olarak ele alınır. Eğitim alanı içerisinde farklı türde sermayelerin bulunması bu bağlamda detaylandırmanın doğru olacağını göstermektedir.

İnsanlığın yaşamını devam ettirmesinde en önemli çalışmalardan olan tüketim ve üretim için yapmış olduğu çalışmalardır. Yaşamının devamını sağlayabilmek için bireyin sürekli üretmek zorunda olduğu ve bunun yanında ürettiğini de tüketerek yaşamını idame ettirmektedir. Bu senkronizenin devamını sağlayan olguların ise para, varlıklar ve mallar sayesinde devam ettiği bilinmektedir. İnsanların sermayesini oluşturan bu para, varlık ve mallardır. Farsça kökenli olan sermaye kelimesi, "Bir ticaretin yürütülmesi ve kurulmasına yönelik ihtiyaç olan anapara ve paraya dönüştürülebilir malların tamamı" anlamını ifade etmektedir (Şahin ve Ada, 2014: 132).

Sosyoloji kuramlarına temellendirilen sosyal sermaye, son dönemlerde toplumsal sorunların çözümlenmesine yönelik değişik disiplinler tarafından kabul edilen bir oluşumdur. Sosyoloji literatüründe çok fazla yer bulmasının yanında sosyal sermaye, eğitim, politika ve ekonomi gibi değişik alanlarda kullanılan bu kavram, karşılıklı bağlılık, süre gelen güven, işbirliği yeni kavramlar altında ifade edildiği görülmektedir. Günümüzde sosyal sermaye

kavramı, bireysel değerlerin yanında, ulusların, toplulukların özellikleri olarak incelenmekte ve ele alınmaktadır (Yetim, 2015: 11).

Sosyal sermayenin değişik etkileşimlerden ortaya çıkması, değişik disiplinlerin niteliğine sahip olmasından dolayı ortak bir tanımla ifade edilmesi güçleşmektedir. Günümüzde bireylerin sosyal ilişkileriyle birlikte öne çıkması, bilgi ekonomisi ve küreselleşmenin de hızlı bir şekilde yayılması sonucu önem kazanmıştır. İncelendiği disipline göre sosyal sermaye, kolektif ve bireysel bir getiriye ifade etmektedir. Makro çalışmalarda özellikle ekonomi alanında yapılan çalışmalar, sosyal sermayenin topluma ait olduğunu ortaya çıkarmıştır (Ağcasulu, 2017: 126).

Ekonomik faaliyetlerin üzerinde sosyal ilişkilerin nasıl etkili olduğunu yönelik bir kavram olan sosyal sermaye, “sosyal” kavram olarak, bireylerde sosyal sermayenin kaynaklarının olamayacağı, “sermaye” ise, insan sermayesi, finansal sermaye, sosyal sermayenin verimliliğinin değişik sermaye kaynakları arasındaki kaynaşmayı ifade eder (Özdemir, 2007: 1).

Günümüze kadar sermaye kavramı ekonomi kökenli olarak kullanıldıysa da günümüzde disiplinler arası kavram olarak yer almıştır. Günümüzde uluslararası etkili olan ekonomik durumlar ve sanayi devrimlerinin gerçekleşmesini sağlayan bilgi ekonomik sermaye olarak kendine yer bulmuştur (Arslan, 2004: 132). Günümüz yüz yılında ortaya atılan simgesel, kültürel, akademik, dini vb. alanlardaki sermaye türleri, sermayeye bakış açısını genişletmiştir. Sosyal sermayenin genişleyen bakış açısı olarak, feodaliteye dayalı ilişkiler, toplumsal sınıflar, bireyin görünen üretici ve tüketici rolü, üretimlerin arka planlarını öne çıkarmıştır (Yetim, 2015: 48).

İki veya daha fazla bireyler arasında farklı alanlarda iş birliğinin gelişmesi sosyal sermaye kavramı olarak ifade edilebilir. Sosyal sermayenin oluşmasını sağlayan yapısal normlarla yetinmek, beklenen katkıyı oluşturmayacaktır. Sosyal sermaye gereklerinin ve bu gereklere ilişkin normların evrensel değerlerle dürüstlük, güven, sözünde durma, sorumluluk sahibi bireylerin sosyal ortamlarda görevlerini yapmasıyla birlikte gerekli olan katkı sağlanabilecektir. Bu bakımdan sosyal sermaye, toplumun canlılığı ve hareketliliği sosyolojik bakımdan ifade etmektedir. Sosyal sermaye, toplum içindeki yaygın sosyal ve bireysel sorunları ortadan kaldırmada, sosyal yapıyı bütünleştirmede, gönüllü yapılan etkinlikleri geliştirmede ve sosyal yapının bütünleşmesinde önemli bir görev görür (Ekinci, 2008: 25).

Bireylerin toplum içinde kabul görmeleri kendi benliklerine uygun bir çevre

edindikleri ve benliklerini ortaya koydukları zaman yaşamış oldukları toplumda sosyal olarak kabullenildikleri söylenebilir. Bireyler toplumlardan ayrı bir şekilde yaşayarak sosyal olamazlar, toplumun sosyalleşmesi için yaşayanların birbiriyle ilintili ve ilişkili bir hayat sürmesi gerekmektedir. Bireylerin toplumsal uyuma dahil olabilmeleri için, yalnızca birbirlerinden bağımsız olarak yaşantı sergilemeleriyle olmamakta, toplum içerisine kabul edilmeleriyle mümkün olmaktadır (Özdemir, 2007: 28). Toplum tarafından kabul gördüklerinde toplumun bir parçası olur, böylece toplumun getirilerinden yararlanırlar. Yararlanmaların toplum içindeki sosyal olgularla doğru orantılı olarak geliştiği kabul edildiğinde, sosyal sermaye kavramının oluştuğu bilinmelidir. Hanifan tarafından 1916 yılında ilk defa dile getirilen sosyal sermaye kavramı, eğitim kurumalarında ailelerin, okul için yapmış oldukları girişim ve alakaların, okul performansını nasıl etkilediğine yönelik olarak yürütmüş olduğu araştırmada dile getirdiği ifade edilmektedir (Aydemir, 2011: 35).

Kavram olarak sosyal sermaye, birey (girişimci, öğrenci vb.) şeklinde ifade edilebildiği gibi, ulus ve kent şekliyle de ifade edilebilmektedir. Genellikle kavramın, birey düzeyindeki tanımları, bireyin amacı için yaptığı işbirliği, sosyal destek ağları ve başarısı ile ifade edilmektedir. Sosyal sermaye, sosyal kontrol ve suç oranı, güven içinde yaşayabilme olanaklarıyla ilişkili olduğu tanımlanmaktadır. Ulus düzeyinde ise, güven ilişkilerinin kurumsallaşması, sosyal sermaye ve sivil toplum etkinliklerinin gelişmesiyle karakterize edilebilir (Yetim, 2015: 48).

İnsanların arasında işbirliğinin artırmak için sosyal sermayenin kullanıldığı zaman modası geçecek bir olgu olmadığı aksine kullanılmadığı zaman yıpranabilecek bir yapı olduğu söylenebilir. Kişilerin toplum içinde yer edinebilmeleri için kendilerine yapmış oldukları yatırıma sosyal sermaye denilmektedir (Eker, 2014: 24). Sosyal sermaye bireyler tarafından uzun vadede elde edilebildiği için korunması da güç olacaktır. Korunamayan sosyal sermaye kazanımları kısa süre içerisinde işlevini yitirecektir. Bireylerin kullandıkları sosyal sermayenin, aile yapısı altında kaldığı ve etkilendiği görülürken, bireylerin bireysel tercihleri sosyal sermaye bakımından ikinci planda kalmaktadır. Sosyal sermaye bireyin zorunlu alan dışında kalan kısımları meydana getirirken arkadaş grupları, üyelikler, değer yargılar, meslek alanları gibi bireylerin kişisel tercihlerinin etkisinde kalmaktadır (Uğurlu, 2017: 430).

Kişisel yararlar sağlayan sosyal sermaye, kişi ve gruplarda sosyal sermayenin temel ilkesi sosyal ağlar ve sosyal işbirliğine sağladığı avantaj ve dezavantajları bakımından sonuçların elde edilmesidir. Sosyal sermaye kişi ve grupların kurdukları bağların, mevcut ilişki ağlarının, standart informal davranış şekilleri olarak görülmektedir (Ağcasulu, 2017:

127). Toplumdaki eşitsizlik ve sınıf yapıları açıklanırken, sosyal sermaye kuramları göz önünde bulundurularak açıklanır. Bunun sebebi olarak sosyal sermayenin geçerli olduğu yerlerde, bireyler arasında yaşantısal çeşitlilikler bulunmaktadır. Bu farklılıklar sadece bir davranış şekli ile açıklanamazken, dışardan davranışta gözlenebilecek arka planının uyum göstermesine bakılır (Tecim 2011: 5). Sosyal sermaye bireylerin kendileri için yapmış oldukları yatırımlardır (Özdemir, 2007: 28).

4. Bourdieu’da Toplumsal Sınıfların Eğitimle İlişkisi

Sosyal sınıf, Bourdieu’nun araştırmalarının çoğunda temel bir analitik kategoriye oluşturmaktadır. Öyle ki Bourdieu, önde gelen çağdaş sınıf teorisyenlerinin listelerinde rutin olarak yer almıştır. Ancak bu merkeziliğe rağmen, eserine hayat veren bu kavramın özel anlayışı ikincil literatürde belirsizliğini korumaktadır. Aslında bunu kavramanın alışılmadık derecede zor olmasının birkaç nedeni vardır. Bunlar;

- Ne Bourdieu’nun sınıf anlayışı ne de onun daha genel kavramsal aygıtı tek bir “baba figürü”yle (bu ister Marx, Weber, Durkheim, ister daha az bilinen bir aydın olsun) ya da böyle bir figürden türeyen kendi kendine yeten bir gelenekle özdeşleştirilebilir. Tam tersine, diğer pek çok sorunda olduğu gibi sınıf sorununda da Bourdieu, gerektiği gibi sosyolojik kanondan ödünç almıştır.
- Bourdieu teorisi ve araştırmanın ayrılmasına derinden karşıdır. Öyle ki kavramsal yeniliklerinin neredeyse tamamı yalnızca somut ampirik analizler bağlamında geliştirildi. Analitik önermeler, uygulanma örneklerinden mümkün olduğunca az çarpıtmayla çıkarılmalıdır. Dahası, özellikle böyle bir açıklamayı Bourdieu’nun yazdığından farklı bir yer veya zamanda üstlenirken, bu önermelerin özünü, uygulandıkları bağlamın özelliklerinden ayırmak gerekir.
- Bourdieu, İngilizce dilindeki sınıf analizinin çoğunda yerleşik hale gelen “pozitivist” metodolojik yönelimlerden kaçınmıştır. Binlerce sayfaya yayılan bir yapıt içinde, standart çok değişkenli tekniklere neredeyse hiç güvenilmediği görülecektir. Ancak aynı zamanda sadece “niteliksel” yöntemleri savunmamıştır. Bunun yerine, araştırması niceliksel ve yorumlayıcı verilerin bir birleşimini çizmektedir. Verilerin bu şekilde kullanılmasının altında yatan açıklayıcı mantık ne tanıdık ne de açık olduğundan, argümanlarını takip etmek zor olabilir.
- Çağdaş sınıf analizinin önde gelen çeşitli okullarının aksine, Bourdieu rasyonel eylem teorisinden yararlanmamıştır. Aslına bakılırsa, onun sosyal sınıfa ilişkin açıklaması bu

ekollerden iki temelde ayrılır. Birincisi, onun eylem teorisi, “düşünceleri, algıları, ifadeleri ve eylemleri” yönlendiren toplumsal olarak oluşturulmuş bir eğilimler sistemi olarak tanımlanan “habitus” kavramı etrafında dönüyordu (Bourdieu, 1990a: 55). Bourdieu’nun sosyolojisinde, habitus tarafından oluşturulan eylem, rasyonel eylem teorisi tarafından belirlenen eyleme kesinlikle yaklaşabilir, ancak bu yalnızca habitusun olduğu ortama yeterince benzer bir toplumsal bağlam içine yerleştirildiğinde mümkündür. Başka bir deyişle rasyonellik onun görüşüne göre “toplumsal olarak sınırlıdır” (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 126; Bourdieu 1990a: 63-64). Ancak ikinci olarak, Bourdieu’nun sosyal sınıfa yaklaşımı aynı zamanda sembolik sistemlerin analizi için de önemli bir yer ayırmıştır. Bu unsur, rasyonel eylem varsayımına dayanan modellerde tipik olarak çok az yer bulur veya hiç yer bulamaz. Bu engeller göz önüne alındığında, Bourdieu’nun sosyal sınıfa yaklaşımının detaylandırılması, aksiyomatik önermelerden oluşan bir listenin sunulmasına indirgenemez. Tam tersine, böyle bir inceleme, her şeyden önce, somut bir sınıf analizi egzersizini çıkış noktası olarak almalıdır. Bourdieu’nun durumunda bu artık klasikleşmiş olan *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste* (ilk olarak 1979’da yayımlandı) adlı çalışmaya odaklanmayı ima etmektedir. Bourdieu’nun benzersiz kavramsal aygıtıyla ve verileri işlemeye yönelik karakteristik olmayan yöntemleriyle, bu çalışmanın incelenmesi bağlamında karşılaşılabiriz.

1960’larda ve 1970’lerde Fransa’da toplanan verilere dayanarak ayırım, sosyal sınıflar ve statü grupları arasındaki ilişkiyi nesnel olarak ele almıştır. Bourdieu’nun sınıf yaklaşımının birçok benzersiz özelliğini motive eden iki temel kaygı bulunmaktadır. Bunlar sembolik sistemlerin analizinin sınıf analizindeki önemi ve rolü ile sınıflar arasındaki sınırlar sorunu ile ilgilidir.

Daha sonra *Distinction*’da ortaya çıkan birçok argümanın ana hatlarını çizen ilk makalelerinden birinde Bourdieu, Weber’in iyi bilinen “sınıf” ve “statü grubu” açıklamasını açıkça ele almıştır. “*Her şey Weber’in sınıf ve statü grubunu iki tür toplumsal cinsiyet olarak karşı karşıya getirdiğini gösteriyor gibi görünmektedir. Toplum tipine göre az ya da çok sıklıkta bir araya gelebilecek gerçek birlikler...; [ancak] Weberci analizlerin tüm gücünü ve etkisini göstermek için, onları nominal birlikler olarak görmek gerekir... bunlar her zaman ekonomik yönü veya sembolik yönü vurgulama seçiminin sonucudur; bunlar her zaman ekonomide bir arada var olan yönlerdir*” (Bourdieu, 1966: 212-213).

Dolayısıyla Bourdieu, Weber'in sınıf ve statü arasındaki karşıtlığını maddi ve simgesel arasındaki ayrım açısından yorumlamaktadır. Üstelik bunların, farklı türden toplumsal topluluklara yol açan alternatif tabakalaşma türleri olarak görülmemesi gerektiğini savunur. Tam tersine, sınıf ve statü grubu arasındaki ayrım tamamen analitik bir kolaylık olarak görülmelidir. Üstelik Bourdieu buna izin vermeme eğilimindedir. Bunun sonucu, sınıf analizinin ekonomik ilişkilerin analizine indirgenemeyeceği konusundaki ısrardır. Daha ziyade, eş zamanlı olarak Weber'in bahsettiği "statü toplulukları" çizgisine paralel olarak sembolik ilişkilerin bir analizini gerektirir.

Bourdieu, sınıf analizinin hem ekonomik hem de sembolik bir boyutu olduğunu iddia etmenin yanı sıra, sınıf teorisinin en temel yönlerinden birini de reddeder. Bu reddin arkasında yatan nedenlere aşağıda açıkça değinilmiştir:

"Toplumsal sınıflara ilişkin çok sayıda çalışma... sadece siyasi gücü elinde bulunduranlara dayatılan pratik sorunları detaylandırıyor. Siyasi liderler sürekli olarak siyasi alan içindeki mücadelenin mantığından kaynaklanan pratik zorunluluklarla karşı karşıyadır, örneğin... mümkün olan en fazla sayıda oyu harekete geçirirken aynı zamanda kendi projelerinin diğerlerinininkine indirgenemezliğini öne sürme ihtiyacı gibi. Bu nedenle, sosyal dünya sorununu, gruplar arasındaki sınırlar ve harekete geçirilebilir grubun büyüklüğü gibi tipik özcü mantıkla gündeme getirmeye mahkumdurlar" (Bourdieu 1991: 246).

Bourdieu, çeşitli nedenlerden dolayı sınıf sosyolojisini sınıflar arasındaki sınırları teorik olarak belirleme projesinden ayırmaya yönlendirilmiştir. İlk olarak, bir toplumsal kolektiviteyi diğerinden ayıran sınıra ilişkin tartışma, siyasal çatışmanın temel bir biçimidir ve Bourdieu, kariyeri boyunca, siyasal ve bilimsel çıkarların birleşimini reddeden bir sosyal bilim vizyonuna bağlı kalmıştır (Donnelly 1997: 58). İkinci olarak, sosyologların sınırları önceden çizerek aynı zamanda (araştırma uygulamalarında ve hatta muhtemelen teorilerinde) sınıfları "önceden oluşturulmuş, kendi kendine yetebilen varlıklar" olarak ele alma riskini aldıklarını ileri sürer (Emirbayer 1997: 283). Başka bir deyişle "tözcü" bir mantığa göre bu itirazların her ikisi de kısmen, Bourdieu'nun sınıfları (her şeyden önce "orta sınıfı" proletaryadan ayıranlar) ayıran "gerçek" bölünme çizgileri ve bunun siyasi sonuçları hakkındaki tartışmalara (1960'larda ve 1970'lerde sıkça rastlanan) karşı duyduğu antipatiden kaynaklanmaktadır. Bu tür argümanların temel öncüllerine karşı Bourdieu, tüm sosyolojinin başlaması gereken sorunun "kolektiflerin varlığı... ve varoluş tarzı" olduğu konusunda hararetli bir şekilde ısrar eder (Bourdieu 1991: 250). Görüleceği gibi bu sorunun anlamı, sınırların teorik varsayımlardan ziyade toplumsal pratikler açısından anlaşılması gerektiğidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bourdieu sosyal sermaye kavramına değinirken eğitimle olan ilişkisini geniş bir yelpazeden ele almıştır. Bourdieu'nun üzerinde çalıştığı ve eğitim alanını dahil ettiği kavramlar birbiriyle bağlantılıdır. Ona göre sosyoloji ve yapılan çalışmalar toplum içinde var olan sosyal, kültürel, ekonomik eşitsizliklerin daha görünür hale gelmesini sağlayarak alt sınıflardaki kişilerin bu durumu fark etmelerini sağlayacak belli argümanlar sunar. Eğitim sosyolojisi yönüyle yeniden üretimi tanımlarken kullandığı argümanları eğitim sosyolojisi alanında yeni kapılar aralaması ve çalışmaların derinleşmesinde rol oynamaktadır. Bourdieu'nun kavramlarını bu zamana kadar yapılan çalışmaların eleştirisi olarak değerlendirmek mümkündür.

Eğitim olgusu içerisinde Bourdieu'nun kullandığı Maxwell cini metaforuyla aslında okulda verilen eğitimin ideolojik olarak hakim kültürün kodlarını içerdiğini ve tam anlamıyla eğitim yoluyla eşitliğin sağlanmadığı aksine alt kültürün hakim kültür kodlarını özümsemelerinde zorluk yaşadıklarını belirtmektedir. Bourdieu eğitimde ki başarının ve kodları özümsemenin kültürel ve sosyal sermayeyle ilintili olduğundan bahsetmektedir. Durumun böyle bir seyir izlemesiye eğitimin Bourdieu'ya göre aslında bir eleme işlemi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu eleme işlemini ortaya çıkaran ana faktör habitustur. Habitus bilinçli olmadan edindiğimiz alışkanlıklarımıza yön veren pratiklerimizdir. Bu pratiklerin hayata yansması sosyal sermayeyle de yakından ilişkilidir.

Bourdieu eğitim alanını çözümlerken kavram ağları oluşturur. Bourdieu'ya göre eğitim sisteminin temel amacı fırsat eşitliği yaratmak olsa da eğitimin temelinde ideolojik olarak hakim kültürün etkileri olması dolayısıyla eşit olmayan toplumun kodlarını yeniden üretmektedir. Eğitim içindeki eşitsizliklerin toplumdaki üretim ilişkilerinden kaynaklı olduğu üzerine düşünülebilir. Bu bağlamda Bourdieu sosyal sermayenin toplumsal eşitsizliğin yeniden üretilmesinde etken olduğu üzerinde durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağcasulu, H. (2017). Sosyal sermaye kavramı ve temel bakış açılarının karşılaştırılması. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 8(17),114-129.
- Arslan, D. A. (2004). Temel sorunları ve açılımları ile sınıf teorisi, sınıf bilinci ve orta sınıflar. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, 126-143.
- Altun, N. ve Hira, İ. (2011). Suçu önlemede sosyal sermaye olarak sosyal kontrolden yararlanmak. Akademik İncelemeler Dergisi (AID), 6(1), 111-124.

- Altun, E. (2020). Eğitimcilerin uzaktan eğitime yönelik pedagojik yeterliliklerinin uzaktan eğitim ders videoları aracılığıyla incelenmesi. Yayınlanmamış Tezsiz Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Aydemir, M. A. (2011). Toplumsal ilişkilerin sosyal sermaye değeri (Topluluk duygusu ve sosyal sermaye üzerine bir araştırma). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ayalp, B. G. (2010). Sosyal sermaye ve değer ilişkisi: Özel bir lise örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Başak, S. ve Öztaş, N. (2010). Güven ağ bağları, sosyal sermaye ve toplumsal cinsiyet. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 2756.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital Handbook of theory and research for the sociology of education (pp. 241–258). R. (1974). The Power Broker: Robert Moses and the Fall of New York.
- Bourdieu, P. Ve Passeron J.C, Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri, (Çev.) Aslı Sümer, Levent Ünsaldı ve Özlem Akkaya, Heretik Yayınları, Ankara, 2019, 1-276.
- Baş, M., Yangil, F. M. ve Aygün, S. (2014). Entelektüel sermaye alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarına yönelik bir içerik analizi: 2002-2012 dönemi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10(23), 207226.
- Bourdieu, P. (1990a). The Logic of Practice. Trans. Richard Nice. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1992) An Invitation to Reflexive Sociology. Cambridge. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1966). Condition de classe et position de classe. Archives européennes de sociologie 7, 2. Pp. 201-23
- Bourdieu, P. (1991). Language and Symbolic Power. Trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1991). Language and Symbolic Power. Trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Coleman, J. (1968). The concept of equality of educational opportunity. *Harvard educational review*, 38(1), 7-22
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement: organizations and institutions: sociological and economic approaches to the analysis of social structure), S95–S120.
- Demirgüneş, H. N. K. (2004). Entellektüel sermayenin firma değeri üzerindeki etkisi ve ekonometrik bir analiz. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Durkheim, E. (1956). *Education and sociology*. New York, NY: Free Press.
- Dreeben, R. (1968). *On what is learned in school*. Reading, MA: Addison-Wesley Pub. Company
- Donnelly, M. (1997). *Statistical Classifications and the Salience of Social Class*. Pp. 107-131 in *Reworking Class*. Ed. John R. Hall. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Ekinci, A. (2008). Genel liselerdeki sosyal sermaye düzeyinin öss başarısına etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Ekinci, A. (2010). *Okullarda sosyal sermaye*. Ankara: Nobel.
- Eker, D. (2014). Öğretim elemanlarının örgütsel sosyal sermayeleri ve örgütsel özdeşleşmeleri arasındaki ilişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Ertuğrul, M. (2000). Entellektüel sermayenin işletme değeri üzerine etkisi ve bir uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Emirbayer, M. & Schneiderhan, E. (2013). Dewey and Bourdieu on Democracy. In Gorski, P. (ed) *Bourdieu and Historical Analysis* (pp.131-157). Durham and London. Duke University Press.
- Günkör, C., Özdemir Ç. (2017). Sosyal sermaye ve eğitim ilişkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1), 70-90.
- Karagül, M. ve Masca, M. (2005). Sosyal sermaye üzerine bir inceleme. *Ekonomik ve Sosyal*

Araştırmalar Dergisi, 1, 37-52.

Kerbo, H. R. (1989). *Sociology: Social structure and social conflict*. Macmillan.

Müftüoğlu, Ö. (2005). Güven ortamının bir toplum için önemi ve bunu engelleyen faktörler. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2), 144-159.

Namalır, M. (2015). Okul yöneticileri ve öğretmenlere göre sosyal sermayenin okullarda kullanılma düzeyi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Öksüzler, O. (2006). Sosyal sermaye, güven ve belirleyicileri: Bir panel analizi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 12, 108-129.

Özdemir, A. A. (2007). Sosyal ağ özellikleri bakış açısıyla sosyal sermaye ve bilgi yaratma ilişkisi: Akademisyenler üzerinde yapılan bir alan araştırması. *Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Özüğurlu, A. (2006). Sosyal sermaye: kamunun trajedisi ya da emeğin sömürgeleştirilmesinde yeni bir eşik. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 12, 188-213.

Özen, ř. ve Aslan Z. (2006). İçsel ve dışsal sosyal sermaye yaklaşımları açısından Türk toplumunun sosyal sermaye potansiyeli: Ortadođu Sanayi ve Ticaret Merkezi (OSTİM) örneği. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, 130-161.

Parsons, K.C. (2000) *Environmental Ergonomics: A Review of Principles, Methods and Models*. *Journal of Applied Ergonomics*, 31, 581-594.

Püsküllüoğlu, E. I. (2015). Öğretmen görüşlerine göre lise müdürlerinin sosyal sermaye düzeyleri ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muđla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muđla.

şahin, C. ve Ada, ř. (2013). İlköğretim ile ortaöğretim okullarında sosyal sermayenin kullanılma düzeyinin okul yöneticilerinin görüşleri doğrultusunda incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10(23),131-153.

şahin, C. (2011). Sosyal ve entelektüel sermayenin ilköğretim ile ortaöğretim öğrencilerinde kullanılma düzeylerinin okul yöneticilerinin görüşleri doğrultusunda incelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

- Tecim, E. (2011). Sosyal güven oluşumunda dinin etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Uğurlu, C. T. (2017). Okulların sosyal sermayesi: değişkenler arası lojistik yordayıcılık. Eğitim ve Bilim, 42(192).
- Yalvaç, M. (1994), Türk Eğitim Sisteminde Sosyolojinin Yeri, Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Geliřmeler. Ankara: Sosyoloji Derneęi Yayınları.
- Yetim E. (2015). İlköğretim okullarında örgütsel öğrenme mekanizmalarının kullanılmasına ilişkin öğretmen görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.